

Äljar och taksar försvann i debatten

För 80 år sedan krävde lärarna en judenlig stavning av svenskan. Men drömmen om att bygga vidare på 1906 års stavningsreform blev aldrig verklighet.

NÄR FOLKSKOLLÄRARNÄ 1943 lanserade ett förslag till stavningsreform tog dom hjälp av Selma Lagerlöfs *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige*. Om regeringen gav klartecken skulle inledningen nystavas så här:

”Det var en gång en pojke. Han var en så där fjorton år gammal, lång okk ranglig okk linhårig. Inte stort dugde han till: han hadde mest av alt lust att såva okk äta, okk därnäst tykte han om att ställa till odygd. Pojken satt i sjortärmarna på bordskanten okk tänkte på hur lyckligt det var att både far okk mor jingo sin väg. ’Nu kan jag då ta ner fars bössa okk skjuta av ett skott’, sade han för sig själv.”

Valet av Selma Lagerlöfs berättelse som exempel på nystavning var ingen slump. När 1906 års stavningsreform infördes var *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige* ett viktigt redskap som läsebok i den svenska skolan. Eleverna lärde sig inte bara om Sveriges geografi. Samma bok visade också hur den nya stavningen skulle se ut i praktiken. Hädanefter skrevs v-ljudet med *v* – alltså *varv*, *vete* och *virvel* i stället för *hvarf*, *hvete* och *hvirfvel* – och t-ljudet stavades *rött* och *vitt* i stället för *rödt* och *hvidt*. I repliker slojade Selma Lagerlöf dessutom verbens pluralformer. Hon skrev *vi kommer* i stället för *vi komma*.

Folkskollärarna var tongivande i den debatt som ledde fram till 1906 års reform. Lärarna strävade efter en stavning som följde *ljudenlighetsprincipen* i stället för *samhörighetsprincipen*. Frågeordet *vad* uttalades till exempel sedan länge utan hörbart *h* i början – och därför var det logiskt att skriva *vad* och inte som tidigare *hvad*. Inte heller hördes längre något *d* i ett ord som *glatt* – vilket gjorde att stavningen *gladt* sågs som föråldrad. Men samtidigt var ändringen till *glatt* i sin tur ett brott mot samhörighetsprincipen eftersom det inte längre var lika uppenbart att *glad* och *glatt* hade samma språkliga rötter.

BILD

Att slopa bokstaven *x* skulle leda till att *tax* i stället stavades *taks*.

NU TYCKTE FOLKSKOLLÄRARNÄ att det var dags för en ny reform. I undervisningen var det alltjämt många lärare som ansåg att avståndet mellan tal och skrift var för stort. Glappet gjorde att skriftspråket var onödigt svårt för eleverna att lära sig. Med en mer ljudenlig stavning skulle kopplingen mellan tal och skrift bli tydligare – och i förlängningen skulle stavfelen i elevernas texter bli färre. Det här var argument som lät som ett eko från debatten om 1906 års stavningsreform.

Förslaget presenterades på en presskonferens i Stockholm den 11 februari 1943. Nyheterna var många. Bokstäverna *c*, *x* och *z* representerade inga egna språkljud och skulle därför försvinna ur alfabetet. Resultatet blev *sirkel*, *taks* och *senit* i stället för *cirkel*, *tax* och *zenit*. En grundprincip var att konsonanter inte skulle dubbeltecknas: *bättre*, *kolosal*, *troldom*. I slutet av ord skulle konsonanter däremot i regel dubbeltecknas: *kokk*. J-ljudet skulle stavas med just *j*: *jök*, *älj* och *varj* i stället

för *gök, älg* och *varg*. Det som lärarna kallade stumma tecken skulle strykas: *jälp, jus* och *jorde* i stället för *hjälp, ljus* och *gjorde*. Äng-ljudet skulle med vissa undantag skrivas *ng: rengnet, ungnen*. Det långa *å*-ljudet skulle inte längre stavas med *o*: *såva, tjåg* och *låv* i stället för *sova, tjog* och *lov*. Vidare skulle talspråksnära former som *mej, dej, sej, säja, ska, la* och *sa* godtas i elevernas texter. Även *å* och *o* som kortform för *okk* fick tummen upp. Och lånord som anpassats till svenskan i uttal och böjning skulle nu inlemmas även sett till stavningen av *sje*-ljudet: *garasj, sjalusi* och *marsj* i stället för *garage, jalusi* och *marsch*.

FOLKSKOLLÄRARNAS SJÄLVA BESKREV förslaget som "måttligt radikalt" – men i debatten stämplades det – i synnerhet i konservativa kretsar – som både löjligt och feltänkt. Många debattörer befarade dessutom att förslaget skulle försvaga den nordiska språkgemenskapen eftersom avståndet till danskans och norskans stavningsmönster skulle växa.

Svenska Dagbladet har alltid varit en av dom mest språkligt konservativa tidningarna i landet. Det dröjde till exempel ända till 1918 innan 1906 års stavningsreform genomfördes i spalterna. Här sågades det nya förslaget redan på skisstadiet: "När man ser ovanstående förslag till nystavning kan man inte låta bli att tänka på den gamla Strixhistorien om att *ö*-ljudet stavas med *öi* alla ord utom *körka* och *böxor*, där det stavas med *y*."

En annan kritiker var Georg Svensson, redaktör för Bonniers litterära magasin. Han var visserligen övertygad om att antalet stavfel i elevernas texter skulle minska dramatiskt om reformen blev verklighet. Men nystavningen skulle göra det svårare att läsa äldre litteratur. Och den befintliga stavningen var ändå inte knepigare än att "de flesta normalbegåvade människor lära sig den redan på bottenskolestadiet": "Är det inte att gå väl långt i humanitet att för de återstående skull, de som på grund av sitt bristande språksinne och synminne troligen inte komma att välja en verksamhet i vilken konsten att uttrycka sig korrekt i skrift är av större betydelse, riva upp hela vårt språk."

"Resultatet blev *sirkel, taks* och *senit* i stället för *cirkel, tax* och *zenit*"

Det fanns också insändarskribenter som ifrågasatte principen att talet över huvud taget skulle fungera som modell för skriften. Om det var marigt att lära ut stavningen av *sje*-ljudet i *stjärna* var inte lösningen att skriva *sjärna*. Vissa ansåg att eleverna hellre borde lära sig att uttala *stjärna* bokstav för bokstav så att skriften fick styra talet.

URSPRUNGET TILL OSÄMJAN om 1943 års förslag kunde spåras tillbaka till stavningsstriderna inför 1906 års reform. Rättstavningsällskapet med språkprofessorn Adolf Noreen i spetsen ville då gå betydligt längre än ecklesiastikminister Fridtjuv Berg som var den som så småningom genomförde reformen genom att meddela ändringarna i ett cirkulär ställt till kung Oscar II. Den som slog upp första sidan i sällskapets första ordlista från 1887 hittade till exempel *abbårre, administratsjon, advänt, afisjera, afär, aksel, aksänt, aktsie, akårdera, alé, allsjöns* och *amanuäns*.

Svenska Akademien var mer försiktig men dom ändringar som ändå gjordes återspeglade en strävan mot en mer ljudenlig stavning. I 1889 års upplaga av *Svenska Akademiens ordlista*, SAOL, introducerades *kviga, kvantitet* och *kväka* som alternativ

till *qviga*, *quantitet* och *qväka*. Samtidigt fick *helsa* sällskap av *hälsa*, *djerf* blev *djärf* och *stjerna* blev *stjärna*. Året därpå utsågs SAOL till norm för stavningen i skolan. För första gången fanns det 1890 från politiskt håll ett beslut på vilka rättskrivningsprinciper som skulle gälla i undervisningen i svenska.

Fler nyheter kom i 1900 års upplaga av SAOL. Här hade – med undantag för *q*-tecken – alla ord som började på *q* rensats bort. Alternativformer som *vigt* och *drägt* hade strukits och kvar fanns bara *vikt* och *dräkt*. Principen att förorda *ä* i stället för *e* fortsatte när varianter som *människa*, *väster* och *härlig* inte längre hade sällskap av *menniska*, *vester* och *herlig*. Dessutom försvenskades ett franskt lån som *trottoir* till *trottoar*.

När Fridtjuv Berg klubbade 1906 års stavningsreform var det 1900 års upplaga av SAOL som utsågs till rättesnöre i skolan – men med tillägg av den nya stavningen av *v*-ljudet (*vad* i stället för *hvad*) och *t*-ljudet (*glatt* i stället för *gladt*).

KANSKE VAR ALLA så lagom nöjda eller så lagom missnöjda med nyheterna att reformen så småningom blev accepterad även utanför skolan. Men det var inte enkelt att ställa om. ”Jag är så förvirrad af den nya stafningen, att jag snart inte längre kan stafva hvarken efter den nya eller den gamla metoden”, gammalstavade Selma Lagerlöf i ett brev hösten 1906. Två år senare anslöt hon sig till reformen fullt ut.

En annan författare som brottades med reformen var Hjalmar Söderberg. Första utgåvan av romanen *Förvillelser* kom 1895 och tillämpade den tidens normer. Men när det 1913 hade blivit dags för den fjärde upplagan anpassade han sig efter önskemål från förlaget till den nya stavningen – med några få undantag som han tog upp i förordet: ”I ett par detaljer har jag likväl icke ansett mig kunna följa ordboken. Jag har intet emot att *hav* och *liv* stavas med *v*; men sammansättningar som *hafsluft* och *lifsglädje* böra naturligtvis fortfarande skrivas med *f*. Det är icke en ordboksredaktions sak att korrigera det levande uttalet.”

Haf och *lif* hade i linje med ljudenlighetsprincipen blivit *hav* och *liv* i samband med 1906 års reform. Men i sammansättningar levde uttalet med *f* kvar. Och reformisterna tyckte – till skillnad från Hjalmar Söderberg – att det var mer logiskt och konsekvent att skriva *havsluft* än *hafsluft*.

”Det är icke en ordboksredaktions sak att korrigera det levande uttalet”

VID DEN HÄR tiden rotade sig reformen ändå steg för steg. Fridtjuv Berg beslutade dessutom 1912 att samma stavningsprinciper skulle användas även i skrivelser från myndigheter och i andra officiella sammanhang. Staden Helsingborg bytte följaktligen samma år namn till *Hälsingborg* – en ändring som drogs tillbaka först 1971. Och 1913 gick Dagens Nyheter över till den nya stavningen. Många andra tidningar och förlag gjorde samma val vid samma tid.

Trots att SAOL var norm för stavningen i skolan motsatte sig Svenska Akademien delar av reformen. I 1923 års upplaga – som var den första efter genomförandet – höll Akademien fast vid verbformer som *födt* och *redt* och adjektivformer som *godt* och *solidt* i stället för *fött*, *rett*, *gott* och *solitt* för att understryka samhörigheten med grundorden *föda*, *reda*, *god* och *solid*. Alla avvikelser från stavningsreformen

markerades i ordlistan med SvAk. som signalerade att det var dessa varianter som Akademien föredrog. Det skulle dröja ända till 1950 års upplaga innan 1906 års reform genomfördes fullt ut i SAOL.

MOTSTÅNDET INOM AKADEMIEN var ingen hemlighet. En petition samlade 1908 omkring 40 000 underskrifter med krav på en återgång till den äldre stavningen. Bland undertecknarna fanns nio ledamöter av Svenska Akademien. Svenska språkföreningen tog 1916 initiativ till en petition till regeringen med uppmaningen att skrota 1906 års reform. Båda lämnades dock utan åtgärd.

Så småningom övergav Svenska Akademien tanken på att gå emot ett språkbruk som redan hunnit bli etablerat och accepterat. När SAOL tog strid med stavningsnormer som redan införts i skolan äventyrade det hela ordlistans auktoritet. I förordet till 2006 års upplaga kommenterade redaktionen den här kursändringen: "Efter stavningsreformen 1906 var viljan att normera under ett par årtionden så mycket starkare än lyhördheten för språkbruket att förtroendet för ordlistan höll på att undergrävas".

BILD

Ålg skulle enligt folkskollärarnas förslag stavas *älj*.

Efter ett par årtionden hade ändå 1906 års reform slagit igenom. Många som länge varit engagerade i stavningsfrågan tyckte därför att det var dags för nästa steg.

Författaren Ture Nerman valdes 1931 in i riksdagen för Socialistiska partiet. På 1910-talet hade han anklagats för att förespråka "bolsjeviksvenska" när han övergav verbens pluralformer och skrev *vi är* i stället för *vi äro*. I en interpellation till ecklesiastikminister Samuel Stadener efterlyste han en ny reform som fullföljde intentionerna med 1906 års reform. Svaret blev att tiden ännu inte var mogen.

ATT FRÅGAN TOGS UPP i riksdagen väckte debatten på nytt. I Dagens Nyheter förklarade Ture Nerman att han förespråkade "judenlighet" enligt samma principer som Adolf Noreen utmejslat i Rättstavningssällskapet redan på 1880-talet. I den "enquête" som tidningen gjorde var språkforskarna negativa till en reform. Ture Nerman ville skynda för snabbt. Flera tyckte också att stavningen borde reformeras regelbundet i mindre steg i stället för omfattande reformer mer sällan.

Undantaget var Johan Forsell, redaktör för Folkskollärarnas tidning, som ville "gå avsevärt längre" än Ture Nerman. I hans egen tidning användes redan *sa, la* och *ska* i stället för *sade, lade* och *skall*. Han föreslog att en utredning skulle undersöka förutsättningarna för en reform. Men han var också övertygad om att ett sådant arbete skulle möta motstånd: "När röster åter höjas med yrkan på fortsatt modernisering av skriftsvenskan reser sig den gamla koalitionen av blind konservatism, grov okunnighet och 'knoddänt' snobberi för att värna språket mot förmodade språkvandalers fräcka klåfingrighet."

I rollen som Sveriges folkskolläraryrkesförbunds representant i Sveriges allmänna folkskolläraryrkesförbunds skriftspråkskommitté blev Johan Forsell en av lärarkårens utredare. Förberedelserna inför det förslag som så småningom presenterades 1943 pågick i mer än ett årtionde. Enkäter till lärare skickades ut, förekomsten av olika stavningsvarianter undersöktes och språkforskare rådfrågades. Slutsatsen var att en reform var nödvändig för att underlätta för eleverna: "Trots förbättrade metoder och

trots det tidskrävande arbete som från lärares och lärjungars sida nedlägges på rättskrivningsundervisningen lämnar denna ett nedslående resultat, när det gäller rättskrivningens behärskande av den stora allmänheten.”

FÖRHOPNINGARNA OM ETT snabbt politiskt beslut var stora. En tanke från kommittén var att förslaget skulle slussas in i 1940 års skolutredning och därefter bli verklighet.

Men intresset från regeringen var inte större än att förslaget blev liggande. Och förklaringen var inte bara att andra världskriget hade kommit emellan och att regeringen inte ville ta en politisk strid som kunde vänta. Den här gången hade lärarkåren heller inte språkvetarna med sig.

Inför 1906 års reform var lärare och forskare ganska eniga om att stavningen behövde moderniseras. Däremot fanns det olika åsikter om vilka principer som skulle gälla och hur långtgående reformen skulle vara. 1943 var det få experter utanför skolan som backade upp förslaget.

”Blind konservatism, grov okunnighet och ’knoddänt’ snobberi för att värna språket”

DEN 20 MARS 1943 ställde sig Erik Wellander inför åhörarna vid Kungliga vitterhetsakademiens högtidssammankomst i Riddarhuset i Stockholm. Han var den tidens i särklass mest inflytelserika språkvårdare – och han sågade förslaget till atomer. Han hävdade att kommittén hade ”släppt den praktiska verkligheten och arbetat med ledning av en doktrin, som alltifrån början varit verklighetsfrämmande”.

Kärnan i Erik Wellanders kritik var att synen på tal och skrift hade förändrats sedan förarbetena till 1906 års reform. Då sågs talet som det primära språket som skriften nödortfött skulle efterlikna. Nu var uppfattningen snarare att svenskar i allmänhet hade tillgång till tre språkformer: en gemensam skrift, en åtminstone någorlunda gemensam talad rikssvenska och ett mer personligt talspråk som ofta hade dialektal prägel. Och av dessa tre var det inte rikssvenskan som var primär eftersom den – till skillnad från det personliga talspråket – bar tydliga spår av skriften och lärdes in efter det personliga talet.

Ett tecken på denna utveckling var enligt Erik Wellander att typiska talspråksformer – som *take, dan, flicker, rö, du hördena* och *tänk påt* – allt oftare uttalades efter inflytande från skriften: *taket, dagen, flickor, röd, du hörde henne* och *tänk på det*.

Erik Wellanders sågning av förslaget betydde inte att han var en kategorisk motståndare till reformer. Däremot avfärdade han synen på talspråket som enda ledstjärna för skriftspråket. Skriften fick gärna ändras men med varsamhet och hellre i små steg än genom stora reformer: ”Täta ändringar i skriftens yttre skick känneteckna det utvecklade språket, som ännu icke har någon historia. Just det fasta och förblivande i skriften utgör ett stöd och en styrka för en kultur, som har rötter i det förflutna och vill bestå i framtiden.”

EN ANNAN KRITIKER var språkprofessorn Erik Noreen, son till Adolf Noreen. I boken *Svensk språkvård* från 1941 kommenterade han några av förslagen som redan sipprat ut från folkskollärarnas skriftspråkskommitté. Han dömde ut delar av 1906 års reform som en produkt av ”fonetiskt principrytteri” som ledde ”till stor skada för den nordiska språkgemenskapen”. Ett ytterligare steg med föreslagna nystavningar

som *tjyss*, *sjuta* och *jup* för *kyss*, *skjuta* och *djup* skulle bli ännu ett slag mot "den nordiska språk- och kulturgemenskapen" eftersom svenskan blev mindre lik grannspråken.

BILD

Rättstavnings-sällskapet lanserade 1887 stavningen *abbårre*.

Johan Palmér, språkprofessor i Lund, tog i boken *Språkvård och språkutveckling* från 1945 upp problemet med *homografer*. Den föreslagna reformen skulle leda till att fler ord stavades och uttalades likadant trots skilda betydelser och ursprung. Ett nystavat *jord* skulle till exempel kunna stå för *gjord*, *hjord* och *jord* – vilket enligt Johan Palmér skulle leda "till oklarhet för läsaren och till ordens död, i det man undviker att använda ord, som kunna missförstås".

En annan tidig kritiker var Gideon Danell, rektor vid Folkskoleseminariet i Uppsala. I *Till frågan om en skriftspråksreform* från 1935 hävdade han att skolan skulle "nöja sig med en tjänande roll" när det handlade om stavning. I det här fallet var det "våra författare, främst de stora, de av 'hela folket' lästa" som skulle utforma normerna för skriften som därefter skulle anammas av skolan.

Lika skeptisk var dialektforskaren Johan Lundell i skriften *Svensk rättstavning* från 1934 där han analyserade ett tidigt förslag från kommittén. Han poängterade att ständiga reformer av stavningen skulle bli både kostsamma och mödosamma att genomföra. Därför ville han vänta med mer genomgripande förändringar: "Den generation, som före 1906 hade lärt sig 'stava', och sedan måst lära om efter 1906 års cirkulär, kan väl hysa en blygsam önskan att slippa att för tredje gången lära sig stava 'rätt'. Det skulle betyda, att en ny reform borde dröja, tills den generationen efter naturens ordning gått undan. Då borde en ny reform dröja 20 år för att icke väcka alltför stort besvär och förargelse."

Inte heller Johan Lundell var emot reformer av principiella skäl. I samma skrift argumenterade han till exempel för att *sje*-ljudet borde stavas med den nya bokstaven *f*: *felé*, *infejnör*, *aukfon* och *färna*.

"Täta ändringar i skriftens yttre skick känneteckna det outvecklade språket"

REGERINGEN VAR ALLTSÅ avvaktande och språkforskarna avvisande. Debatten om en ny stavningsreform ebbade så småningom ut utan att 1943 års förslag togs upp till omröstning i riksdagen. 80 år senare har fortfarande ingen genomgripande reform genomförts i svenskan. I stället har stavningen förändrats i enskilda fall. *Ska* är numera vanligare än *skall*, *ta* har konkurrerat ut *taga* och *enquête* har blivit *enkät*.

Däremot är förhållandet mellan tal och skrift en ständig diskussionsfråga. Nya förslag på mer omfattande stavningsreformer dyker ibland upp på insändar- och debattsidor. Ofta är det just ett närmande mellan tal och skrift som är målet.

Även i riksdagen har ledamöter tagit upp frågan utan att få gehör. Socialdemokraterna Nancy Eriksson och Ulla Lindström argumenterade 1969 i en motion för en mer enhetlig stavning av bland annat *sje*-ljudet. Samtidigt visade en undersökning från en mellanstadieskola i Malmö att ljudenlig stavning inte skulle få bort mer än 15 procent av elevernas stavfel.

Tre andra socialdemokrater – Göran Norlander, Kerstin Kristiansson och Hans Stenberg – försökte 1999 återuppväcka 1943 års förslag eftersom nyheterna skulle främja språkinläringen: "Många grundskoleelever har stora svårigheter att lära sig stava, och mycket tid skulle i stället kunna användas till andra uppgifter inom svenskundervisningen." Men riksdagen var inte övertygad om förträffligheten i stavningar som *jud* och *jälm* i stället för *ljud* och *hjälm*.

Gemensamt för dessa förslag är att dom i regel har haft svagt eller obefintligt stöd bland forskare och språkvårdare. Inte heller har SAOL:s redaktion försökt driva igenom förändringar mer än i vissa fall – som i försöken att ersätta *juice* med *jos*, *modern* med *modärn* och *cigarett* med *cigarrett*.

I andra fall närmar sig talet och skriften varandra utan insatser från några språkvårdande instanser. Uttal som *missommar* och *massäck* tappar till exempel mark mot skriftspråksnära uttal av *matsäck* och *midsommar* där *t-* respektive *d-ljuden* är tydliga.

ETT DRYGT ÅRHUNDRADE efter 1906 års stavningsreform går det att spekulera om den senaste genomgripande förändringen av svenskan som skriftspråk också blir den sista. Det senaste förslaget som verkligen skapade debatt ligger alltså 80 år tillbaka i tiden.

Förklaringen kan vara den förändrade attityd från språkvårdens sida som redan anades i samband med debatten om 1943 års förslag. Bertil Molde, dåvarande chef för Institutet för svensk språkvård, skrev 1971 i tidskriften Språkvård att tiden för standardisering av det svenska skriftspråket nog var förbi. Normerna för skriften var etablerade och stabila – och med undantag för enskilda fall därför av mindre intresse för språkvårdare: "I själva det svenska språksystemet torde det allra mesta vara tillfredsställande ur de flesta synpunkter. [...] Stavningen är i allt väsentligt fast, och den är – trots då och då uppdykande krav på 'ljudenlig' stavning – ganska oomstridd."

Än så länge är det ingen som har lyckats bevisa motsatsen genom att driva igenom en ny reform.

Anders Svensson är chefredaktör på Språktidningen.

PUBLICERAD 2023-09-28

AV: [ANDERS SVENSSON](#)

BILD: ISTOCKPHOTO (UTELÄMNADE)

TEXT: [ANDERS SVENSSON](#)

PUBLICERAD 2023-09-28